

МІГУЛЬОВ

Олександр Володимирович,
здобувач наук. ступеня канд. наук,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Г. Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

**РОЗВИТОК ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ
ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ПРОГРАМНИХ ПРОДУКТІВ
ДЛЯ ПОТРЕБ ЗЕМЛЕРОБСТВА**

У статті розглянуто процес розвитку правових норм щодо захисту інформаційних технологій та програмних продуктів для потреб землеробства України.

В статье рассмотрен процесс развития правовых норм для защиты информационных технологий и программного продуктов для потребностей земледелия Украины.

The article reviewed the development of legal norms for the protection of information technology and software for the needs of agriculture in Ukraine.

Початком загальносвітової практики захисту інтелектуальної власності (технологій) можна вважати Паризьку конвенцію про охорону промислової власності (англ. *Paris Convention for the Protection of Industrial Property*), підписану у Парижі 20 березня 1883 р., одну з найперших та найважливіших міжнародних угод у сфері інтелектуальної власності. За цією конвенцією патенти будь-якої країни-учасниці є доступними всім іншим учасникам. На даний момент 171 країна підписалася під указаною конвенцією (Україна також входить до цих країн). Термін інтелектуальної власності набрав сучасної смислової закінченості тільки у 1967 р., після підписання Конвенції про заснування Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності у Стокгольмі. Тільки після створення Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності було чітко визначено, що складовими поняття інтелектуальної власності є: літературні, художні та наукові твори; виконавська діяльність артистів, звукозапис, радіо- і телевізійні передачі; винаходи у сферах людської

діяльності; наукові відкриття; промислові зразки, товарні знаки, знаки обслуговування, фірмові найменування і комерційні позначення; захист від недобросовісного суперництва; усі інші права, що належать до інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній галузях. Сама ж Всесвітня Організація Інтелектуальної Власності є одним із гарантів цього права для всіх країн – членів організації.

На сьогодні існують також додаткові правові акти у міжнародному праві, які регулюють захист інформаційної власності та мають бути імplementовані в Українське законодавство. Вони повинні затверджувати всі члени Світової Організації Торгівлі. У них та договорах повністю визначені об'єкти інтелектуальної власності та види порушення цього права – піратство, плагіат та інші [1]. Використання норм авторського права дає виняткову змогу особі, що його має, контролювати копіювання та розпродаж своїх програмних продуктів і тим самим гарантувати собі відповідні фінансові надходження [2]. Така охорона є досить простою, доступною і охоплює всі конкретні програмні продукти.

Усі інформаційні системи мають своєю основою спеціальне програмне забезпечення, тому питання їхньої правової охорони це насамперед питання охорони відповідних програмних продуктів. У більшості країн правова охорона виникає внаслідок створення програмного продукту незалежно від його реєстрації або виконання інших формальностей (згідно з нормами Бернської конвенції, прийнятої після Стокгольмської). У деяких країнах реєстрація програмного продукту все ж існує, хоч і не має правомочного характеру (наприклад, у Франції програмний продукт можна зареєструвати в Асоціації інженерів і вчених Франції; закон США про авторське право до 1989 р. — року приєднання США до Бернської конвенції, містив вимоги щодо реєстрації і депонування примірників програмних продуктів).

Реєстрація та депонування не є умовою виникнення правової охорони твору, але вони дають право на судовий захист (право на подання позову до суду за порушення авторських прав).

Термін правової охорони програмного продукту в більшості країн збігається з термінами правової охорони інших об'єктів авторського права, а за умови приєднання до Угоди TRIPS (Угоди щодо торговельних аспектів прав інтелектуальної власності) [3] (1994 р.) ще й регламентується ст. 12 цієї Угоди.

З точки зору одержання можливого економічного зиску 20 років для правової охорони конкретного програмного забезпечення (ПЗ) цілком достатньо. Обмеження терміну правової охорони ПЗ дасть змогу надати йому статус спільного надбання людства. Це суттєво здешевить процес навчання легальних користувачів ПК і розширить їхнє коло, що, в свою чергу, сприятиме подальшому науково-технічному розвитку суспільства (за аналогією з патентним правом на винаходи). Така правова політика стане ефективною рекламою фірмам-розробникам ПЗ, заохотить потенційних користувачів прогресивних ПЗ і, як наслідок, збільшить їхні прибутки.

Слід зазначити, що у зв'язку зі специфікою ПЗ, рівнем сучасного розвитку інформаційних технологій (не тільки для потреб землеробства) норми авторського права не можуть захистити, наприклад, від запозичення логічних принципів, реалізованих у цих програмах, архітектури побудови програми тощо.

Відомо, що об'єктом авторського права може стати не будь-який твір, а лише той, який має такі встановлені законом ознаки, як творчий характер і виявлення в об'єктивній формі. Тобто твір має бути результатом творчої праці автора [4]. Той факт, що ПЗ пишуться, згідно з алгоритмами, на одній з мов програмування рядок за рядком, став одним з головних критеріїв зачислення їх, за Бернською конвенцією, до літературних творів. Цей крок був цілком логічним. Певна ПЗ спочатку створювалась, як правило, одним автором, за його творчим задумом і, безумовно, віддзеркалювала його індивідуальність. Проте, як відомо, ПЗ суттєво відрізняється від літературного твору за своїми функцією, дією та призначенням. Сучасне ПЗ створюють іноді сотні людей, кожен з яких в межах технічного завдання працює над конкретним незначним її фрагментом. Окрім того, програми для сучасних операційних систем – це

вимоги чіткої відповідності стандартним процедурам та інструкціям, де майже немає місця творчості та вияву індивідуальності автора. Тому у сучасній літературі висловлювалися пропозиції щодо правової охорони ПЗ через залучення законодавства про комерційну таємницю та антимонопольного законодавства [5].

Зараз практично всі розвинені країни, здійснюючи захист комп'ютерних програм, використовують, за необхідності, й норми патентного права. Водночас у законодавствах Великобританії, Італії, Німеччини, скандинавських країн, а також у Європейській патентній конвенції зазначено, що комп'ютерні програми непатентоздатні як такі (ст. 52 Європейської патентної конвенції, [6]). Більш прогресивними у цьому сенсі є патентні законодавства США, Канади, Японії, Австралії, Греції, Франції та інших країн, які дозволяють розглядати по суті заявку на патент у разі, якщо винахід має в собі комп'ютерну програму і відповідає вимогам патентоздатності (новизна, винахідницький рівень, промислова придатність). Застосування гнучкого підходу до патентування комп'ютерних програм можна проілюструвати на прикладі США. Якщо комп'ютерну програму записано в реальному середовищі, наприклад, на дискеті, то вона може бути патентоздатним об'єктом, згідно з Патентним законом США (The patent law of USA) [7], зокрема, §101, і щодо неї має проводитися відповідна експертиза (§101 та §103). Спеціальні правила з експертизи винаходів, пов'язаних з комп'ютерними програмами, встановлено також патентними відомствами Австралії (1992 р.), Канади (1993 р.), Японії (1996 р.) [8]. До речі, у США на базі Мічиганського університету створено спеціальний інститут з проблем патентування ПЗ [9].

Зміни фізичних умов передачі інформації, які стала невідпорним фактом останнього десятиріччя, неухильно впливають на утворення інформаційної економіки нового типу. Ці зміни має віддзеркалювати адекватне правове регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі використання ПЗ. Безумовно, який би інститут правової охорони ПЗ не використовувався, її рушійна сила – економічне питання. Але й виробники ПЗ, і представники

правового захисту інтелектуальної власності повинні розуміти, що великих коштів за наявної системи захисту ПЗ не дістати, а всіх фінансових збитків не відшкодувати.

Зважаючи на бурхливий розвиток процесу створення та широкого використання різноманітних інформаційних систем на основі побудованого ПЗ у різних галузях економіки почала формуватися така галузь, як інформаційне право. В Україні також відбувається цей процес, і тому для суспільства країни є дуже важливим визначення основних її інститутів, пошук і розробка шляхів найбільш ефективного застосування правового інструментарію регулювання відносин в інформаційній сфері. Національний характер інформаційного права, як однієї із галузей права, визначає його конституційна основа та реалізація правовими нормами звичаїв, моральних норм, традицій суспільства і країни. Певне уявлення про напрями формування інформаційного права може надати класифікатор предметних ділянок правового регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері.

Щодо системи інформаційного права, то у юридичній науці розуміється упорядкована відповідно до критеріїв єдності предмета і методів регулювання чисельність норм, які утворюють правові інститути, окремі галузі, підгалузі, комплексні галузі права, їх загальні та особливі частини, які формуються для всебічного регулювання суспільних відносин. Більшість дослідників розглядають систему інформаційного права так само, як і будь-яку галузь права, як комплекс таких складових: галузь правової науки; галузь законодавства та іншої нормативно-правової діяльності; сферу правозастосування; стан правосвідомості.

Галузь інформаційного законодавства та інша нормативно-правова база інформаційного права в Україні розвиваються активно. Разом із тим слід зазначити, що правотворчий процес здійснюється безсистемно, шляхом вирішення окремих проблем в окремих законах і підзаконних актах фрагментарно, а у багатьох випадках – без узгодження з чинним законодавством (наприклад, відповідні правові акти, що є обов'язковими для

країн-членів Світової Організації Торгівлі). Згідно ж із ст. 5 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» [10] програми для обчислювальних машин не можуть одержати правову охорону, що лишає поза охороною винаходи, пов'язані з комп'ютерними програмами, обмежує інтереси заявників України відносно їхніх прав у розвинених країнах.

Найбільш складною є правозастосовча сфера інформаційного права. Багато проблем пов'язано із прогалинами в інформаційному законодавстві. Наприклад, проблеми регулювання відносин у сфері обігу інформації з обмеженим доступом, що не становить державної таємниці. І це одна з причин того, що правоохоронна сфера правозастосування не у повному обсязі забезпечуватиме захист інформаційних прав і свобод суб'єктів України. Актуальною проблемою інформаційного права є розвиток його дефінітивної частини. Реальністю нової комплексної галузі права та інформаційного законодавства України є дефіцит нормативного визначення термінів, які мають предметну властивість, та сфер соціальної діяльності, в яких здійснюються правові відносини. Потребують додаткових обґрунтувань і нормативного визначення терміни і поняття, що мають предметну властивість і є титульними для інформаційного права, а саме: інформація, інформаційний ресурс; електронний документ; електронний документообіг; електронно-цифровий підпис; електронна бібліотека; правовий режим інформації; конкретні види інформації обмеженого доступу, що не становить державної таємниці; конфіденційна інформація та ін. Деякі з наведених термінів вже визначені на нормативному рівні, однак залишається багато різночитань як у правовому їх розумінні.

У 70-80-х роках минулого століття лише на деяких великих державних сільськогосподарських підприємствах застосовувалися автоматизовані системи управління (АСУ) тому проблема захисту ПЗ не була настільки актуальною. З розвитком і поширенням обчислювальної техніки та інформаційних технологій проблема відповідно загострюється. На сьогодні захист прав інтелектуальної власності залишається проблемою в Україні і вона найбільше потерпає від

наслідків цієї проблеми. За заявою виробників ПЗ і медіаконтента, вони залишаються беззахисними перед особою цифрового піратства.

Формування системи правового захисту ПЗ – питання, яке має не тільки правове, юридичне, а й економічне, науково-технічне та соціально-виховне значення. Досвід різних країн світу щодо правового захисту ПЗ, безумовно, дуже корисний, але непридатний для прямого копіювання на теренах України через певне економічне становище та ментальні особливості нашого суспільства.

Відомо, що будь-яке законодавство є віддзеркаленням сучасних технологій, економічних та суспільно-політичних процесів у державі. В Україні механізм правового захисту ПЗ (в усіх галузях господарства, а тому і у сільському господарстві) належним чином не врегульований. Він має «репресивно-консервативні» ознаки, тобто передбачає покарання, але не створює правового стимулювання для розвитку індустрії інформаційних технологій (далі – ІТ індустрії). Тобто Україна йде шляхом не «розробника», а «кінцевого користувача ПЗ», хоча в епоху інформаційних технологій доходи ІТ індустрії в світі є одними з найвищих.

Маючи з 1993 року Закон України «Про авторське право і суміжні права» (та наступні його редакції) [10] – основоположний законодавчий акт, що регулює правові відносини у сфері виробництва, розповсюдження та використання ПЗ, лише в останні роки держава здійснила деякі практичні заходи щодо протиправних дій виробників та розповсюджувачів «піратського» ПЗ. На жаль, ці заходи вжито лише під тиском фінансових санкцій з боку США. Для вирішення проблеми у 2001 р. був також прийнятий Указ Президента України «Про заходи щодо охорони інтелектуальної власності в Україні» від 27 квітня 2001 р. № 285/2001 [10].

У 2002 р. для всіх державних установ був проведений захід, який є кроком у досягненні ліцензійної чистоти ПЗ, – проведення інвентаризації програмного забезпечення за дорученням Кабінету Міністрів України № 11831/33 від 18.10.2002 р. [10]. Ліцензійна чистота ПЗ – це юридична

властивість, пов'язана з можливістю використання ПЗ у країні без порушення прав його власників [11]. Виконання доручення дало змогу реально оцінити комп'ютерний парк у всіх державних установах, в тому числі і сільськогосподарських, та приблизно визначитися з номенклатурою ПЗ, що використовується з порушенням авторських прав.

Державна політика у боротьбі з піратством ПЗ була викладена у Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 15 травня 2002 р. № 247-р «Про затвердження Концепції легалізації програмного забезпечення та боротьби з нелегальним його використанням» [11]. Там же було наведене визначення поняття «комп'ютерна програма», «база даних». Але слово «легалізація» означає «надання законної сили», що не відображає реального стану та не підходить у боротьбі з нелегальним використанням ПЗ, коли наявні факти злочинної діяльності. Мова йшла про викорінення цього явища за нормами законодавства [11]. Вказано, що держава може рекомендувати використовувати на досягнення ліцензійної чистоти ПЗ спецкошти державного бюджету або госпрозрахункові кошти установ, які на сьогодні витрачаються на стимулювання та заохочення працівників, формування науково-технічного потенціалу тощо.

Звертаючись до патентного права, слід зазначити, що ПЗ має здебільшого таку форму об'єкта інтелектуальної власності – винаходу, як спосіб (наявність дії або сукупності дій, порядок виконання дій у часі, умови виконання дій, режим), і це слід враховувати при розробці законодавства щодо охорони прав на ПЗ. З іншого боку, аналізуючи перелік об'єктів авторського права, можна зробити висновок, що кожен із них створений людиною, безпосередньо сприймається людиною ж через органи відчуття, породжуючи при цьому певні асоціації. Тобто кінцевим користувачем об'єкта авторського права є людина. Що ж до ПЗ, то лише вони серед усіх об'єктів авторського права не підпадають під наведені ознаки [12]. По суті, кінцевим користувачем ПЗ у їхньому завершеному вигляді (об'єктному коді) є комп'ютер. ПЗ у об'єктному коді не сприймаються через органи відчуття з породженням певних асоціацій навіть

їхнім автором, хоча це можливо на певних проміжних етапах їх створення. Зазначене свідчить, що натепер правовий захист ПЗ як результату інтелектуальної діяльності людини лише авторським правом недостатній, а зачислення ПЗ до літературних творів не є коректним.

У багатьох країнах застосовується системний підхід щодо охорони комп'ютерних програм, який включає, окрім норм авторського права, ще й норми патентного права, договірне право, законодавство про недобросовісну конкуренцію, про комерційну таємницю тощо. Мали місце і спроби створити спеціальну правову систему охорони комп'ютерних програм [4]. В Японії, наприклад, розроблено, але поки що не введено в дію проект спеціальних засобів охорони ПЗ. У Франції запропоновано своєрідну стосовно авторсько-правової системи охорону комп'ютерних програм, яка поєднує норми авторського і патентного права з перевагою останнього [4].

Чітко помітна різниця між ПЗ для загальної аудиторії користувачів та спеціальним, професійно направленим (у нашому випадку для інформаційних систем для потреб землеробства). Аудиторії користувачів загального ПЗ включає в себе також людей які використовують ПЗ спеціалізованого направлення. Для використання спеціалізованого ПЗ дуже часто потрібна підтримка виробника, настройка, постійне оновлення. Розробники спеціального ПЗ повинні мати дуже серйозні знання не тільки в програмуванні, але й в тій галузі для якої розробляється це спеціальне ПЗ, тобто у землеробстві. Таке ПЗ та відповідні інформаційні системи з'являється в результаті співпраці компаній розробників та наукових установ, які займаються даною галуззю.

Цінова різниця між цими двома напрямками ПЗ дуже помітна, загальне ПЗ набагато дешевше ніж ціни на ПЗ для сільського господарства. В Україні ПЗ для сільського господарства не є широко поширеним у порівнянні із США, де держава сама ініціювала розробку даного типу ПЗ. У країнах західної Європи багато господарств також вже не можуть уявити себе без сучасного, високотехнічного підходу. Це суттєво збільшило продуктивність господарств. В Україні на поширення такого типу ПЗ впливають низькі комп'ютеризація

сільського господарства та платоспроможності сільгоспвиробника. Але зараз формується мережа національних виробників подібних продуктів (як правило на базі сільськогосподарських вищих навчальних закладів). В якості прикладу можна навести систему інформаційної підтримки – комп'ютеризовану інформаційну базу Agro-IKS – створену двома організаціями: Українською філією Міжнародного Центру Світова Науково-Культурна Лабораторія та АгроЦентром Університету штату Луїзіана (США). Система включає комп'ютерні програми та бази даних з інформацією про продукцію рослинництва та тваринництва, про системи догляду в рослинництві та тваринництві (виращування рослин, боротьбу зі шкідниками, використання добрив, годівлю, обслуговування та розведення тварин, бухгалтерію, питання збуту, стандарти якості тощо). Ще як приклад – система підтримки прийняття рішень СППР «Землеробство» та її складова система підтримки технологічних рішень СПТР «Агротехнолог», розроблені ІЗПР УААН, ХДАУ (м. Херсон). Зональні рекомендації щодо виращування сільськогосподарських культур, які покладені в основу розрахунків агрозаходів, були розроблені ІЗПР УААН, ХДАУ та обласними дослідними установами.

Деяка кількість компаній (не господарств на відміну від Західної Європи та США) використовує це ПЗ, але це прямі домовленості з виробниками ПЗ про постійну підтримку використання ПЗ сільськогосподарською компанією. Відповідне ПЗ постійно оновлюється (змінюються погодні умови, з'являються нові рішення, поліпшують вже існуючі підходи), що зумовлює постійний зв'язок з розробником для оновлення програмного коду ПЗ.

Проблема захисту сільськогосподарського ПЗ є також актуальною як у світі, так і в Україні, але не на такому рівні як для ПЗ загального використання. На підвищення захищеності сільськогосподарського ПЗ впливає специфіка та складність використання, необхідність постійного оновлення, тобто зв'язку між розробником та користувачем, який відсутній з користувачами нелегальних копій ПЗ. Інші високо технологічні інформаційні рішення в сільському господарстві пов'язані з наявністю спеціалізованого обладнання із закритим

доступом до програмного забезпечення обладнання, що унеможливорює нелегальне використання цих ІТ рішень (наприклад, використання ГІС).

Невисокий поки що рівень використання сучасних інформаційних рішень та наведені вище складності в використанні призвели до невисокого рівня нелегального копіювання та використання сільськогосподарського програмного забезпечення в Україні. Але випадки цих дій мають місце, одна з причин появи цих випадків, ціна ПЗ. Невеликі господарства не можуть купити весь необхідний спектр ПЗ. Вони згодні використовувати ПЗ навіть дуже в обмеженому вигляді без зв'язку з виробником. Ця тенденція почала проявлятися не тільки на Західному ринку сільськогосподарського ПЗ, але й на світовому, включаючи Україну.

Список використаної літератури

1. *Захист* прав інтелектуальної власності в контексті вступу до СОТ : навч. посіб. / за ред. В. Т. П'ятницького. – К. : UEPLAST, К.І.С., УАЗТ, 2005. – 80 с.
2. *Авторське право і суміжні права. Європейський досвід* : у 2 кн. / за ред. А.С. Довгерта. – К. : Видавн. Дім «Ін Юре», 2001. – Кн. 2 : Виступи, статті європейських спеціалістів / уклад. В. С. Дроб'язко. – 460 с.
3. <http://www.wto.org>
4. *Цивільне право* : підруч. для студ. юрид. вузів та факультетів. – К. : Вентурі, 1997. – 480 с.
5. *Zimmerman D.* Global limits on «Look and Feel» : defining the scope of software copyright protection by international agreement // *Columbia journal of transnational law.* – 1996. – Vol. 34, N2. – P. 508.
6. *Інтернет-сайт* Всесвітньої Організації Інтелектуальної Власності. – Режим доступу : <http://www.wipo.int>.
7. <http://parft.uspto.gov>
8. A manifesto concerning the legal protection of computer programs / Pamela Samuelson, Randell Davis, Mitchell D. Karor, J. H. Reichman // *Columbia Law Review.* – 1994. – Vol. 94, № 8. – Режим доступу : <http://www.ColumbiaLawReview.org>
9. *Черячукин В.* Правовая охрана компьютерных программ за рубежом // *ИС. Промышленная собственность* – 2002. – № 2. – С. 69–79.
10. <http://zakon.rada.gov.ua>
11. *Дмитришин В.* Легалізація та ефективне використання програмного забезпечення в Україні // *Інтелектуальна власність.* – 2002. – № 10. – С. 16–19.

12. *Інтелектуальна* власність в Україні : правові засади та практика : наук.-практ. вид. : у 4 т. / за заг. ред. О. Д. Святоцького. – Т. 2 : Авторське право і суміжні права / С. О. Довгий, В. С. Дроб'язко, В. О. Жаров та ін. ; за ред. Г. І. Миронюка, В. С. Дроб'язка. – К. : Видавн. дім «Ін Юре», 1999. – 460 с.